

Kraków 1940. Kampania fotograficzna

Staatliche Bildstelle

pod red. Wojciecha Walanusa

Universitas, Kraków 2017

Od pewnego czasu w polskiej humanistyce wyraźnie wzrasta – zgodnie z zachodnim trendem – zainteresowanie fotografią jako medium mającym szczególny wpływ na rozwój nowoczesnej kultury. Historia fotografii zajmuje w obrębie tych wielodyscyplinarnych badań wyjątkowe miejsce. Publikowane są teraz nie tylko albumy, lecz także naukowe opracowania, w których analizuje się fotografię w jej tak społecznym, jak i politycznym kontekście. Ten ostatni, polityczny wymiar funkcjonowania fotografii wydaje się niezwykle interesujący w kontekście historii totalitarnych reżimów wykorzystujących nowoczesne media w celach propagandowych. Przykładem opracowania, w którym niedawno podjęto ten temat w odniesieniu do nazistowskiej dokumentacji zdjęciowej polskich dzieł sztuki na terenie Generalnego Gubernatorstwa (GG), jest książka *Kraków 1940. Kampania fotograficzna Staatliche Bildstelle*. Ukazała się ona pod koniec 2017 roku w serii „Skarby Fototeki Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego” nakładem krakowskiego Towarzystwa Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.

Oprócz krótkiego wstępu pióra redaktora całego tomu, Wojciecha Walanusa, na recenzowaną książkę składają się dwie obszernie monograficzne rozprawy autorstwa Sabine Arend i samego Walanusa, aneks z omówieniem oznaczeń na odbitkach ze zbiorów Instytutu Historii Sztuki (IHS) UJ autorstwa tego ostatniego, jak również ich szczegółowy katalog opracowany przez Annę Bednarek (historyka fotografii z Muzeum Krakowa) wraz z materiałem ilustracyjnym, obejmującym znacznie ponad połowę objętości całej książki (nie wspominając o jeszcze jednej wkładce z dodatkowymi ilustracjami, głównie z innych zbiorów).

Redaktor recenzowanej książki jest kierownikiem Fototeki IHS UJ i doktorem nauk humanistycznych (absolwentem IHS UJ) specjalizującym się dawniej w dziejach środkowoeuropejskiej rzeźby późnośredniowiecznej, choć obecnie znanym również z publikacji o historii foto-

grafii, zwłaszcza tej dokumentacyjnej dotyczącej zabytków². Walanus redagował już dwa poprzednie tomy z serii „Skarby Fototeki” – *Cerkwie drewniane dawnej Galicji Wschodniej* (2012) oraz *Sztuka na dawnych Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej. Fotografie z XIX wieku* (2013). Recenzowany tom jest więc trzecim z kolei i zarazem pierwszym poświęconym specyficznej kolekcji zdjęć wyróżniającej się nie tyle tematem, ile okolicznościami powstania i przeznaczeniem.

Tytułowa krakowska „kampania fotograficzna” z 1940 roku była efektem akcji dokumentacyjnej dotyczącej zabytków sztuki na terenie okupowanej Polski, którą podjęła Staatliche Bildstelle (wyspecjalizowana instytucja państwowa z siedzibą w Berlinie, o korzeniach sięgających czasów wilhelmińskich, mająca budować ogólnoniemieckie archiwum fotograficzne i zarządzać nim). Szczegółowe informacje o okolicznościach, w jakich doszło do akcji dokumentacyjnej, przedstawił w swoim eseju Wojciech Walanus (Walanus, 2017). Zgodnie z jego ustaleniami Staatliche Bildstelle już w listopadzie 1939 roku miała w planach obfotografowanie zabytków sztuki nie tylko w granicach GG, lecz także w Kraju Warty. Co prawda nie udało się ustalić, kto był inicjatorem tego przedsięwzięcia, ale dość szybko działania Staatliche Bildstelle stały się przedmiotem zainteresowania niemieckich historyków sztuki, którzy badali artystyczne dziedzictwo ziem polskich pod kątem jego związków z kulturą niemiecką. Nie były to jednak czysto naukowe zainteresowania. Publikacje te miały wyraźne cele propagandowe, gdyż podkreślanie niemieckości polskich zabytków służyło legitymizowaniu nazistowskiego podboju i zarazem deprecjonowaniu kultury polskiej jako zjawiska rzekomo wtórnego i zależnego. Ostatecznie, z powodu nowych podbojów III Rzeszy na Zachodzie, na jesieni 1940 roku Staatliche Bildstelle została skierowana do Belgii. Po jej działalności pozostały jedynie zdjęcia z terenu Krakowa i okolic, czyli właśnie te, których znaczna część (ponad jedna trzecia) zachowała się w zbiorach IHS UJ³.

Zgodnie z ustaleniami Walanusa na tematykę zdjęć krakowskich wpłynął w znacznej mierze Dagobert Frey. Ten pochodzący z Wiednia profesor historii sztuki na Uniwersytecie Wrocławskim (uczeń Maxa Dvořáka, autora słynnego *Katechismus der Denkmalpflege* z 1916 roku), należał do czołowych badaczy z kręgu tzw. Ostforschung (Marquard-Twarowski, 2016). Zdjęcia Staatliche Bildstelle były mu potrzebne przede wszystkim

2 Biogram Wojciecha Walanusa na stronie: <https://ihs.uj.edu.pl/fototeka/kierownik> [dostęp: 22.07.2019].

3 Odbitki z zabytkami Krakowa i okolic znajdują się jeszcze m.in. w Centralnym Instytucie Historii Sztuki w Monachium, Zbiorach Fotografii Muzeów Państwowych w Berlinie, Muzeum Architektury Uniwersytetu Technicznego w Berlinie, Instytucie Herdera w Marburgu oraz w Zamku Królewskim na Wawelu. Część negatywów zachowała się natomiast w Messbildarchiv przy Brandenburskim Krajowym Urzędzie Konserwatorskim w Wünsdorf.

jako ilustracje do książki *Krakau* (choć pierwotnie planował monografię na temat sztuki całej „byłej” Polski), która ukazała się w Berlinie w 1941 roku w serii „Deutsche Lande, Deutsche Kunst” w wydawnictwie Deutscher Kunstverlag, pozostającym od lat w ścisłej współpracy ze Staatliche Bildstelle. Kraków został w interpretacji Freya przedstawiony jak „bastion” niemieczyny, a uzasadnieniu tej tezy służyła prezentacja szczególnie cennych zabytków powiązanych z niemieckimi artystami i pod względem stylistycznym reprezentujących głównie gotyk, odrodzenie i manieryzm. Późniejsze epoki interesowały go w wyrażnie mniejszym stopniu.

Jak jednak wspomniano, kampania Staatliche Bildstelle objęła również zabytki poza Krakowem, których sfotografowanie przynajmniej w części także można przypisać inspiracji Freya. Do takich należą widoki zamków w Mirowie i Chęcinach, które łatwo skojarzyć z jego zainteresowaniem budownictwem obronnym, czego wyrazem był chociażby artykuł *Deutscher Wehrbau im Osten*, który ukazał się na łamach „Die Kunst im Deutschen Reich” w 1940 roku. W zbiorze pozostałym po Staatliche Bildstelle zachowały się również fotografie pałacu i kościoła w Krzeszowicach (w GG znanych jako Kressendorf), związanych z działalnością projektową Karla Friedricha Schinkla, cenioną przez Niemców do tego stopnia, że Hans Frank wybrał rzeczony pałac, wcześniej własność Potockich, na swoją podmiejską siedzibę (Schenk, 2010, s. 74). Ponadto znajdują się w nim także dwa zdjęcia chłopskiego domu w Białym Dunajcu, które w opinii Walanusa mogą być wyrazem ówczesnego zainteresowania Niemców rzekomo germańskimi korzeniami mieszkańców Podhala.

Streszczony tutaj artykuł Walanusa jest obszerniejszy. Autor omówił w nim jeszcze np. przebieg kampanii fotograficznej, opierając się nie tylko na szczątkowych źródłach pisanych, ale również na wnikliwej analizie ikonograficznej samych zdjęć. Uwzględnienie np. utrwalonych warunków pogodowych bądź plakatów we wnętrzach czy innych tego typu detali, będących wskazówką chronologiczną, pozwoliło mu dość precyzyjnie zadatować wiele fotografii. Trudno mieć jakieś poważniejsze uwagi do tego wywodu, może poza wskazaniem pewnych niedopowiedzeń mogących wprowadzać w błąd niehistoryków sztuki jak w przypadku wzmianki o Schinklu jako architekcie pałacu krzeszowickiego. Berliński architekt był co prawda autorem projektu, problem jednak w tym, że stanowił on jedynie luźną inspirację dla właściwego projektanta, czyli Franciszka Marii Lanciego (Baraniewski, 1987, s. 103-106; Stefański, 2005, s. 106). Odczuwa się również brak głębszej refleksji nad wyborem poszczególnych obiektów i omówienia ich w świetle niemieckiego dyskursu o germańskich korzeniach polskiego dziedzictwa artystycznego. I nie myślę tutaj jedynie o tych oczywistych (choć raczej tylko dla historyków sztuki) przykładach dzieł o niemieckiej czy też germańskiej proveniencji, jak wykonana przez gdańskiego złotnika trumna św. Stanisława, nastawa ołtarzowa w kaplicy Zygmuntońskiej, będąca zbiorowym dziełem norymberskich mistrzów, czy Sala Poselska na Zamku Wawelskim z freskami Hansa Dürera (brata

Albrechta). Na komentarz zasługuje bowiem obszerna grupa obiektów o bardziej włoskich niż niemieckich koneksjach. Te uwagi nie wpływają jednak na ogólnie bardzo pozytywną ocenę rozprawy Walanusa.

W przeciwieństwie do wspomnianego eseju artykuł Sabine Arend (pracownika Fundacji Brandenburgische Gedenkstätten w Ravensbrück) (Arend, 2017) nie powstał specjalnie na użytek tej publikacji. Jest on tłumaczeniem (z drobnymi poprawkami i uzupełnieniami) jej wcześniejszej rozprawy (Arend, 2010). Redaktorowi udało się pozyskać zgodę autorki na ponowne wykorzystanie tego tekstu, co należy uznać za decyzję dość trafną, tym bardziej że był on dotychczas dostępny jedynie w niemieckiej wersji językowej. Omawiana przez Arend instytucja stanowiła główne narzędzie promowania nazistowskiej optyki w zakresie historii sztuki ziem polskich, która przyczyniała się, jak już wspomniano, do legitymizowania podboju Polski i jej germanizacji. Co prawda jej związek z kampanią fotograficzną Staatliche Bildstelle jest raczej pośredni (Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej po prostu przejął interesujące nas fotografie między 1941 a 1943 rokiem i był w ich posiadaniu do końca wojny), artykuł Arend poszerza nasz kontekstualny horyzont i zwraca uwagę na ważną polityczną rolę, jaką nazistowski reżim przypisywał wówczas historykom sztuki.

Podsumowując, recenzowana książka jest solidnym opracowaniem z pozoru błahego epizodu, który w rzeczywistości stanowi charakterystyczny przypadek wykorzystywania nauk historycznych w służbie reżimu nazistowskiego. Kampania fotograficzna Staatliche Bildstelle w ujęciu zaproponowanym przez Wojciecha Walanusa może być interesująca nie tylko dla historyków historii sztuki, lecz także dla badaczy niemieckiej polityki kulturalnej w okupowanej Polsce, zwłaszcza w zakresie stosunku do lokalnego dziedzictwa.

Mikołaj Getka-Kenig

Bibliografia

- Arend, S. (2010). *Die Kunsthistorische Sektion am Institut für Deutsche Ostarbeit im besetzten Krakau (1940–1945)*. W: W. Bałus, J. Wolańska (red.). *Die Etablierung und Entwicklung des Faches Kunstgeschichte in Deutschland, Polen und Mitteleuropa. Anlässlich des 125-jährigen Gründungsjubiläums des ersten Lehrstuhls für Kunstgeschichte in Polen. Beiträge der 14. Tagung des Arbeitskreises deutscher und polnischer Kunsthistoriker und Denkmalpfleger in Krakau, 26.–30. September 2007* (s. 490–519). Warszawa: Instytut Sztuki PAN.
- Arend, S. (2017). *Sekcja Historii Sztuki w Instytucie Niemieckiej Pracy Wschodniej w okupowanym Krakowie (1940–1945)* (tłum. E. Górbel, T. Szybisty). W: *Kraków 1940. Kampania fotograficzna Staatliche Bildstelle* (s. 9–32). Kraków: Universitas.
- Baraniewski, W. (1987). *Krzyszowice*. W: W. Baraniewski, T.S. Jaroszewski (red.), *Karl Friedrich Schinkel i Polacy* (s. 103–111). Warszawa: Muzeum Narodowe w Warszawie.
- Marquard-Twarowski J. (2016). *Ex Libris Dr. Dagobert Frey. Beobachtungen zur „kunstgeschichtlichen Ostforschung“*. W: A. Gąsior, M. Bushart, A. Janatková (red.), *Kunstgeschichte in den besetzten Gebieten 1939–1945* (s. 211–238). Köln: Böhlau Köln.
- Schenk, D. (2010). *Krakauer Burg. Die Machtzentrale des Generalgouverneurs Hans Frank 1939–1945*. Berlin: Ch. Links.
- Stefański, K. (2005). *Architektura XIX wieku na ziemiach polskich*. Warszawa: dig.
- Walanus, W. (2017). *Fotografie Staatliche Bildstelle z Krakowa i okolic – dzieje, charakterystyka, recepcja*. W: *Kraków 1940. Kampania fotograficzna Staatliche Bildstelle* (s. 33–60). Kraków: Universitas.